

EERUPSKE

IVERSKE

BOKHANDEL

Kunskapens bok

3

Fackboksutgivning och humaniora 1950–1980

ANN STEINER

Fackboksutgivningen i Sverige för högre utbildning, myndigheter, kommuner, organisationer och en bred allmänhet ökade markant under efterkrigstiden. Den framväxande välfärdsstaten behövde kunskap i bokform, vilket ledde till en växande bokutgivning under perioden 1950–1980, särskilt av fackböcker. Det var en spretig utgivning riktad till olika personer, företag och organisationer med synnerligen varierad inriktning. I ett brett spann av nya fackböcker fanns allt från rådgivningslitteratur till akademiska titlar och med dem föreställningar om kunskap för utbildning, allmänbildning, organisationers behov och utveckling inom olika vetenskapsområden. Uppfattningen om kunskap påverkades bland annat av förändringar i utbildningssystem, kultur- och samhällsutveckling, folkbildning och inte minst synen på barn och barndom. Därtill kan läggas ekonomisk tillväxt, teknisk utveckling, demografiska förändringar och ett expanderande utbildningssystem. Effekterna av dessa faktorer syns tydligt i bokutgivningen, men omvänt kan bokutgivningen användas för att förstå hur synen på kunskap, och inte minst humanioras plats i denna, förändrades under perioden. Humaniora gick från att ha haft en framträdande roll i bokens samhälle, där utgivningen recenserades och debatterades, till att den humanistiska bokutgivningen minskade i relation till annan utgivning, som ökade kraftigt. Även om utgivningen fortfarande ofta recenserades och debatterades fick framför allt samhällsvetenskapliga ämnen avse-

värt mycket mer plats i dagspress och i andra medier än de hade haft tidigare. Detta kan jämföras med humanioras marginalisering inom forskning och utbildning där andra ämnen expanderade och gjorde det allt svårare för humaniora att hävda sin plats och betydelse.¹ Den humanistiska fackboksutgivningen kan ses som ytterligare ett exempel på hur svårt humaniora hade att legitimera sin betydelse under 1960- och 1970-talen. Inte för att humanistisk kunskap ansågs som oviktig, utan för att andra ämnesområden var avsevärt mer framgångsrika.

I tidigare forskning har ofta fackböcker från 1960-talet likställts med debatterande, samhällsvetenskapligt orienterad litteratur i pocketformat, vilket var den mest framträdande nyheten i tiden, men jag menar att en noggrannare undersökning av fackboksutgivningen leder till en mer nyanterad bild.² Under åren 1950 till 1980 fanns det avsevärda fluktuationer i fackboksutgivningen, vilket tidigare inte belysts, och bredden i utgivning-
en var också avsevärt större än vad som tidigare har framgått. Allmänutgiven facklitteratur bidrog ekonomiskt till många förlag och blev en alltmer lockande inriktning. Facklitteratur utgjorde på det hela taget en avsevärd andel av utgivningen och var en betydelsefull drivkraft på bokmarknaden. Fackböcker var den mest mångfacetterade – eller heterogena – delen av boklandskapet. Den innehöll allt från kokböcker utgivna i ett otal upplagor, faktabilderböcker riktade till barn och samhällsdebatterande originalutgivning i tidningsliknande pocketutgåvor till biografier, medicinska handböcker och praktiska hantverksböcker. Framväxten av nya vetenskapsområden inom samhällsvetenskap, medicin, natur och teknik ledde till en omfattande bokutgivning av forskning, utbildning och populärvetenskap. I sammanhanget av denna antologi är en central fråga vilken plats humaniora hade bland fackböcker som helhet. Vad betydde utgivningsökningen av fackböcker och den generella bokboomen för humaniora i bokform?

Underlaget i undersökningen utgörs av uppgifter som har samlats in av Kungl. biblioteket inom ramen för Nationalbibliografen. Dessa finns redovisade i *Statistisk årsbok* och är kategoriserade i enlighet med biblioteksklassificeringssystemet SAB.³ Tidigare forskning har pekat på luckor i Nationalbibliografen vad gäller insamlingen av titlar avseende bland annat lyrik, science fiction samt barn- och ungdomslitteratur, och det finns all anled-

ning att anta att det förekommer liknande problem vad gäller facklitteratur.⁴ Förutom brister i insamlingen är klassificeringen problematisk. Grunden för den har varit förlagets information, baksidestexter samt eventuell bländring i respektive bok. Det är väl känt att det förekommer felklassificeringar men det går inte att bedöma i vilken omfattning. Med dessa invändningar i åtanke bör de siffror som redovisas i kapitlet inte beaktas på detaljnivå utan strukturellt. Ungefär samma problem med insamling och klassificering har funnits under hela perioden, och fördelen med Nationalbibliografen är att den utgör ett översiktligt material som täcker in hela den undersökta tidsrymden.

Detta är främst en kvantitativ studie, vilket möjliggör strukturella observationer över tid. De förlag som var verksamma blir i gengäld osynliga och detsamma gäller enskilda titlar som hade stort genomslag. Undersökningen säger inte mycket om vilka titlar som sålde mest, var mest recenserade eller mest debatterade utan har ett fokus på övergripande förändringar i fackboksutgivningen under perioden. Produktionsperspektivet gör det möjligt att synliggöra böcker som sällan tas med i beräkningen, exempelvis rådgivningslitteratur, illustrerad fakta och forskningspublikationer.

Kapitlet inleds med de strukturella utgivningsförändringarna på den svenska bokmarknaden för att sätta fackboksutgivningen i ett större perspektiv. Därefter diskuteras de dominerande ämnesområdena och hur intresset för olika ämnesområden förändrades över tid. Fackboken som debattbok, främst under 1960-talet, har blivit något av ett signum för perioden, vilket kommer att belysas särskilt i ljuset av humanioras plats. Avslutningsvis diskuteras hur välfärdsstatens behov av böcker om olika ämnen möttes av kommersiella aktörer och vad detta kom att innebära för utgivningen.

Bokmarknadens villkor

Decenniet före 1950 var i Sverige en tid med en stark bokbransch. 1940-talet är att betrakta som goda år på den svenska bokmarknaden trots krigsåret och pappersransonering, som varade in på tidigt 1950-tal. Det fanns en riklig bokproduktion och ett stort intresse för böcker och bokläsning bland

allmänheten. Den betydligt mer besvärliga situationen för bokförlag i de flesta andra europeiska länder ledde bland annat till att svenska förlag publicerade engelskspråkig litteratur för export, exempelvis Bonniers förlags omfattande utgivning inom Zephyrserien.⁵ Det skedde visserligen en nedgång i bokproduktionen direkt efter kriget, och oron för pappersransoneringen var från förläggarghåll stor. Men ingetdera blev långvarigt. När ransoneringen upphörde 1950 ledde det till bättre möjligheter att publicera eftersom det inte längre fanns krav på ansökan om papper för varje enskild publikation.

Avskaffandet av ransonering var dock inte bara av godo eftersom den fria marknaden ledde till hastigt skenande priser på papper. Dyrt papper innebar i sin tur stigande bokpriser, men det är värt att notera att högre priser främst gällde skönlitteratur; fackböcker förblev billigare än annan utgivning. Allra billigast för bokköparen var böcker inom ämnesområdena religion och filosofi, att jämföra med skönlitteratur som i snitt var dubbelt så dyrt som fackböcker generellt. Ett skäl kan ha varit att fackböcker betraktades som bruksböcker, till skillnad från skönlitteratur som ansågs vara nöje om än även bildning. Skönlitteratur var fortfarande i stor utsträckning till för en välbeställd medelklass som hade tid och pengar. För den med lägre inkomster fanns sedan 1940-talet olika former av billigböcker som sällan såldes i bokhandeln utan distribuerades genom så kallade bokombud, vilket var personer som ordnade bokförsäljning på arbetsplatser, i föreningar eller på annat sätt lokalt i samhällen.⁶

Det var skillnad mellan böcker som såldes i bokhandeln och böcker som spreds på annat sätt, bland annat vad gällde aktiva förlag, utgivningsserier, format, inbindning, papperskvalitet, distributionssystem och medial synlighet. På bokmarknaden har inte alla titlar som publiceras samma förutsättningar eller möjligheter att spridas, säljas eller läsas. Huruvida en nyutgiven bok har möjlighet att synas, recenseras och debatteras kan exempelvis bero på om den är utgiven på ett stort eller litet förlag eller på den prestige som tillskrivits ett visst förlag.

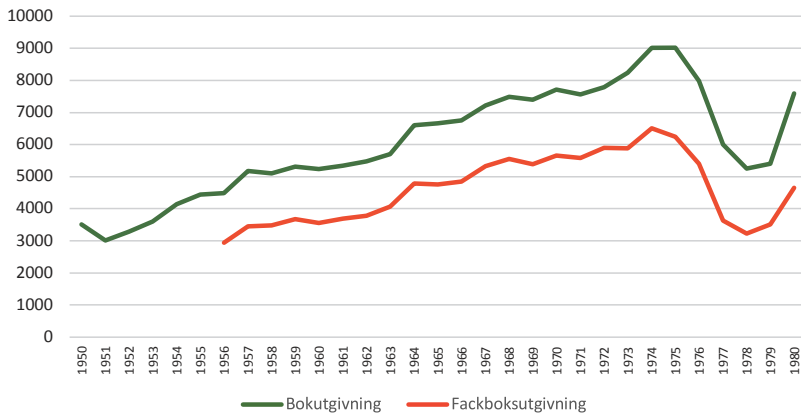
Statliga krav på konkurrensfrihet ledde till en fullständigt avreglerad bokmarknad 1970 och med det ett helt nytt bokförsäljningssystem som förändrade vad som gavs ut av vilka och hur dessa böcker spreds och såldes.⁷ Fram till 1970 var bokförsäljningen i Sverige starkt reglerad genom

att Svenska Bokförläggareföreningen godkände och kontrollerade återförsäljarna, de så kallade kommissionsbokhandlarna. Medlemsförlagen fick därför skicka hela sin utgivning till bokhandeln på kommission och bokhandeln lagerförde boken i minst ett år. Avregleringen av bokmarknaden gjorde det svårare för mindre förlag att få plats i bokhandeln och påverkade sannolikt fackboksutgivningen. Att Sverige före 1970 hade en så starkt reglerad bokmarknad, där förlagen kontrollerade vilka som fick sälja böcker och var, hade tveklöst betydelse för bokspridningen i landet. Den genomgripande avregleringen 1970 kom i gengäld att få den svenska bokbranschen att gå från att vara en av de mest reglerade till en av de minst styrda – i internationellt perspektiv en av de mest marknadsliberala och kommersiellt orienterade bokmarknaderna i Europa, där Sverige var först med att avskaffa fasta bokpriser (vilket fortfarande är mycket vanligt i de flesta europeiska länder).⁸

Bokutgivning respektive fackboksutgivning 1950–1980

Den allmänna bokutgivningen i Sverige mellan åren 1950 och 1980 jämförs i diagram 1 med fackboksutgivningen 1956–1980. Kurvan över den sammantagna bokutgivningen visar en kontinuerlig uppgång från 1952 till 1976 men en kraftig nedgång 1977–1979. Uppgången kan förklaras av bland annat generell förbättrad ekonomi, reglerad arbetstid med mer fritid, en växande medelklass, längre och högre utbildning för fler och som följd av detta ett starkt intresse för bildning och kunskap men också för underhållning och rent läsnöje. Det finns också bokmarknadsförklaringar såsom många nya förlag, fler bokhandelsbutiker och ett bredare intresse för läsning genom bland annat bildningsförbunden. Till exempel skedde en utbyggnad och modernisering av bokhandeln under 1950- och 1960-talen, vilket gjorde den mer utåtriktad och välkomnande för fler samtidigt som studiecirkel och bokombud spred böcker på arbetsplatser och hemma hos privatpersoner.⁹ Böcker blev billigare, mer lättillgängliga och en konsumtionsvara för alltfler.

Diagram 1. Bokutgivning i Sverige 1950–1980

Källor: *En bok om böcker* 1972, s. 201–212; *Statistisk årsbok* 1975, 1978 samt 1981.

Diagram 1 visar att fackboksutgivningen närmast hade en parallell kurva med den sammantagna bokutgivningen. Det indikerar att fackboksutgivningen var en viktig motor i periodens utgivningsökning men också att den inte var fullt så dominant som det tidigare har framställts. I den ofta upprepade historieskrivningen – och här är jag själv skyldig – brukar det framstå som om fackböckerna ökade mer än alla andra typer av titlar.¹⁰ Andelen fackböcker av den totala utgivningen var visserligen högre under åren 1961–1975, men förändringarna var små och under de sista åren på 1970-talet skedde i gengäld en påtaglig minskning (se tabell 1).

Tabell 1. Andel fackböcker av den totala bokutgivningen

År	Andel fackböcker
1956–1960	67,4 %
1961–1965	70,4 %
1966–1970	72,0 %
1971–1975	72,4 %
1976–1980	63,0 %

I undersökningen visade en granskning av den samlade bokutgivningen att tre områden hade markant tillväxt: fackböcker, läromedel samt barn- och ungdomslitteratur. Det utgivningsområde som däremot inte växte lika starkt var skönlitteratur. Å andra sidan betydde denna mindre ökning inte per se att skönlitteraturens betydelse minskade. I stället kom både skönlitteratur och facklitteratur att gemensamt bli framträdande på den växande mediala marknaden under 1960- och 1970-tal. Att fackböcker och läromedel (som vid denna tid inte kunde skiljas från varandra i statistiken) samt barn- och ungdomslitteratur ökade pekar på den starka tillväxten inom utbildning och bildning. Det var inte minst böcker som riktade sig till barn i hem, skola och fritidsmiljö, vilket kan förstås i ljuset av omfattande förändringar i synen på barn.¹¹

En annan förklaring till fackboksökningen var att alltfler personer och företag intresserade sig för bokutgivning och därför startade förlag. Utgivningsökningen hade en likartad utveckling i antalet nya förlag som blev medlemmar i Svenska Bokförläggareföreningen. Redan under 1950-talet ökade antalet förlag kraftigt och bokbranschen växte.¹² Ett stort antal nya små och medelstora förlag startades, som var delvis eller helt inriktade på facklitteratur. Grundarna var allt från enskilda personer med ett intresse för något ämne till olika typer av organisationer och företag. Den ökade fackboksutgivningen, menar jag, bör ses som en del av en större strukturell medial, social och kulturell förändring som påverkade bokutgivningen och de verksamheter som startades under perioden och bidrog till att skapa ett stort intresse för att ge ut kunskapsorienterade titlar.

Fackboksutgivningens ämnesområden – från humaniora till medicin

I tidigare framställningar har fackboksutgivningen under 1960- och 1970-talen blivit närmast likställd med samhällsdebatterande, ofta politiskt färgade, böcker. Det var en utgivning som var viktig och uppmärksam i sin samtid men som utgjorde en relativt liten del av den samlade fackboksutgivningen. Till exempel utgjorde pocketböckerna – något av ett flaggskepp under 1960-talet – endast en femtedel av fackboksutgivningen under perioden och flera ämnesområden som ökade hade inget

med samhällsdebatt att göra.¹³ Undersökningen visar att det fanns stora fluktuationer mellan år och enskilda ämnen, men generellt minskade utgivningen av humaniora i jämförelse med andra ämnen.

Ett exempel på hur utvecklingen påverkade ett specifikt område är den religiösa bokutgivningen, vilken oftast, men inte alltid, var klassificerad som fackböcker. Både religiösa förlag och utgivningen av andlig och religiös litteratur utgjorde ryggraden av bokbranschen under 1800-talet och var fortfarande en framträdande del av marknaden fram till mitten av 1900-talet. Under 1950-talet stagnerade utgivningen och genom endast en smärre utgivningsökning (se tabell 2) blev den proportionerligt en allt mindre del.¹⁴ Kristna Bokförläggareföreningen, som en gång haft ett brett medlemsregister, minskade till cirka 20 förlag.¹⁵ Det som en gång varit mittfåran marginaliserades och reducerades till specialutgivning.

Tabell 2. Förändringar i utgivningsområden mellan 1956 och 1971

Ämne (SAB-klasser)	1956	1971	Ökning i %
V. Medicin	169	584	245 %
O. Samhälls- och rättsvetenskap	206	680	230 %
D. Filosofi och psykologi	47	146	210 %
E. Uppfostran och undervisning	72	203	180 %
P. Teknik, industri och kommunikationer	308	656	113 %
Q. Ekonomi och näringsväsen	323	676	110 %
K. Historia	108	226	110 %
N. Geografi	263	315	20 %
C. Religion	261	279	7 %

Källa: *En bok om böcker 1972*.

För att ge en bild av ämnesförändringarna mellan 1956 och 1971 har ämnena med störst ökning – och som jämförelse även några mindre ämnen – ställts samman i tabell 2. Under 15-årsperioden ökade ett antal utgivningsområden substantiellt, både procentuellt och i absoluta tal. De tre ämnen som hade störst procentuell ökning var medicin, samhälls- och rättsvetenskap samt filosofi och psykologi. Även om det kan tyckas vara

helt olika ämnesområden var de alla förankrade i samtida debatter som kunde gälla allt från alkoholmissbruk till politiska system i andra länder.

Den största ökningen stod utgivningsområdet medicin för (SAB-klass V), och en undersökning av den medicinska utgivningen under 1968 (registrerade på V i Nationalbibliografin) uppvisar en bred blandning av böcker, från det som var riktat till allmänheten om huvudvärk, barnmedicin, medicinska råd inför Medelhavsresan eller ögonövningar för att förbättra synen, till professionella fackböcker för medicinsk personal. Den största andelen bestod av medicinsk yrkeslitteratur samt forskningspublikationer om till exempel blod, andning, hudåkommor och analysmetodik. Ett tredje område som sticker ut är böcker om arbetsmiljöfrågor riktade till myndigheter, organisationer och arbetsplatser (ergonomi, företagshälsovård, arbetsmiljö). Den medicinska utgivningens expansion kan sannolikt förklaras av olika behov hos grupper och aktörer: bredare lager av allmänheten, professionellt verksamma, myndigheter och arbetsplatser. Det var en blandad skara individer, professioner och företag som gav ett underlag för en utgivning av bred karaktär.

Samhälls- och rättsvetenskap var det ämnesområde som i efterhand har kommit att bli symbol för hela fackboksutgivningen och den stod också för en imponerande ökning om 230 procent på 15 år. En förklaring är att texterna ofta användes som kurslitteratur inom högre utbildning. På universiteten under 1960- och 1970-talen stod debatt och samhällsanalys högt på agendan. Särskild betydelse fick det ökande antalet studerande på universiteten – från 14 000 studenter 1945 till drygt 100 000 vid mitten av 1970-talet.¹⁶ Någon åtskillnad mellan kurslitteratur för högre utbildning och fackböcker fanns i princip inte och behovet av material för alla de nya studenterna och utbildningsinriktningarna var stort. De flesta fakulteter fick stora skaror med nya studenter. I humanioras fall ansågs det dock närmast vara ett problem – många studenter som utbildade sig akademiskt men inte till ett yrke – till skillnad från inom samhällsvetenskaperna som blivit en del av den nya välfärdsstaten och på så vis ansågs nyttiga och användbara.¹⁷

Böcker med SAB-koden ”Filosofi och psykologi” utgör en blandad kategori av humaniora och samhällsvetenskap som procentuellt hade en stor utgivningsökning, men i faktiska tal rörde det sig om ganska låga siffror

(146 titlar 1971). Generellt hade humaniora svårt att följa med i den stora boomen för fackböcker. Varför gick det bättre för vissa ämnen än för andra? Och varför hade humanistiska ämnen en svagare utveckling än till exempel medicin och samhällsvetenskap? Det finns rimligen flera förklaringar, men en är att de ämnen som ökade mest svarade mot förändringar inom högre utbildning. Under 1960-talet ökade antalet studenter inom alla fakulteter, inklusive humaniora, men framför allt inom samhällsvetenskaplig fakultet. Humaniora hade tidigare haft ett försteg inom forskning och vetenskap, vilket var något som delvis gick förlorat under efterkrigstiden. Där andra ämnesområden kunde expandera tycktes humaniora stå och stampa. Det är tydligt i utgivningsöversikten över olika ämnens tillväxt och det finns paralleller till studentantal, medelstipendium och forskning. År 1940 var humanioras personalresurser på universitet i Sverige lika stora som för medicin och större än för naturvetenskap och teknik. År 1980 såg möjligheterna helt annorlunda ut då dessa tre områden hade fått många gånger mer personal, inte minst medicin som hade blivit tre gånger så stort som humaniora.¹⁸ Fackboksutgivningen kan delvis förklaras med denna utveckling och blir på så sätt också ett exempel på hur humaniora marginaliserades i välfärdsstatens utbildningssystem.

Utgivningen av fackböcker är känsligare för trender och marknadens behov än annan bokutgivning, vilket syns både i tabell 2 och i tabell 3 över de största ämnesområdena under 1970-talet: samhällsfrågor, ekonomi, industri och kommunikation. Det framgår också att nedgången i utgivningen 1977–1979 påverkade olika ämnesområden olika mycket. Även om alla ämnen tappade utgivning var det religion, språkvetenskaper och geografi som fick störst problem och närmast försvann som utgivningsområden.

Humaniora hade haft svårt att hänga med i den stora uppgången som fackböcker generellt åtnjöt 1950–1975. Det enda humanistiska ämne som hade en större ökning var språkvetenskaper, men det var å andra sidan det ämne som tappade mest i utgivningen under det sena 1970-talet. Flertalet andra ämnesområden förblev ändå starkare vid slutet av decenniet och trots nedgång var utgivningen större än tidigare. För de flesta humanistiska ämnesområden ledde däremot både uppgång och nedgång i bokutgivningen till en sämre utveckling.

Tabell 3. Utgivningen inom de största fackboksområdena, 1970-tal

Ämne	1971	1976	1979	Förändring 1976–1979
O. Samhälls- och rättsvetenskap	680	717	496	-31 %
Q. Ekonomi och näringsväsen	676	732	442	-40 %
P. Teknik, industri och kommunikationer	656	717	407	-43 %
V. Medicin	584	623	431	-31 %
U. Naturvetenskaper	485	477	404	-16 %
F. Språkvetenskaper	431	294	103	-65 %
N. Geografi	315	246	162	-34 %
C. Religion	279	205	111	-45 %

Fackböcker är en bred benämning för många olika typer av böcker, allt från läromedel till kokböcker, akademiska avhandlingar och illustrerade faktaböcker. Det har ofta inte heller funnits någon redaktionell åtskillnad mellan exempelvis populärvetenskap och akademisk litteratur trots att det framstår som väsensskild utgivning. Att satsa på fackboksutgivning har länge ansetts vara tryggare, inte minst eftersom dessa böcker många gånger är mer långlivade. En svampbok eller en text om Tyskland under mellankrigstiden kan oftast säljas under många år – till skillnad från en ny roman som generellt har en kort livslängd. Betydelsen av en fackboksbacklist visar exempelvis långsäljaren *Hemmets kokbok* från Fackskolan för huslig ekonomi. Den publicerades första gången 1903; 1965 kom den 45:e upplagan och kokboken hade då sålts i omkring 700 000 exemplar.¹⁹ Fackböckernas längre hållbarhet gäller fortfarande men på 1950-talet blev de alltmer trendkänsliga. Det blev helt enkelt mer riskabelt att ge ut fackböcker, något som även gjorde marknaden mer flexibel. Till det ska läggas att teknisk utveckling gjorde bildreproduktion billigare och enklare, samtidigt som kunderna efterfrågade rikliga illustrationer. Det skapades en rörligare marknad med större möjligheter men också nya krav på kvalitet, tryck och innehåll.

Att diskutera humanistisk forskningsutgivning, kursböcker för högre utbildning och kokböcker i samma kontext kan tyckas märkligt, men för ett bokförlag var skillnaden inte särskilt stor och böckerna hanterades ofta av samma redaktion. Det gör att fackboksutgivarna – i all sin spretighet – var beroende av att publicera både kommersiellt gångbar populärveten-

skap och smala, kvalificerade debattböcker. Den samlade bilden av fackboksutgivningen 1950–1980 kan delas in i tre huvudsakliga inriktningar: populärvetenskap (kokböcker, hälsa, natur, ofta böcker med lång livslängd), böcker för utbildning och bildning (främst för högre utbildning, men även folkbildning) och debattböcker (ofta i pocketformat). Villkoren för de tre områdena skilde sig dock åt och de påverkades också av olika faktorer; exempelvis hade tryckteknisk utveckling och sjunkande kostnader för illustrationer och fyrfärg betydelse för illustrerade faktaböcker. Vad gällde titlar utgivna för utbildning och bildning var det som nämnts ovan utbildningssystemets expansion som i sin tur ledde till en omfattande utgivning av nya titlar och ökad försäljning. Pocketformatets möjligheter – lågt pris, snabb, billig produktion och bred distribution – hade framför allt inverkan på det som kom att utvecklas till debattböcker.

Utvecklingen av humanistiska ämnen under perioden

Den humanistiska bokutgivningen följde i stort sett kurvan i diagram 1 över den sammantagna bokutgivningen, men enskilda ämnen hade olika utveckling. Skillnaderna är belysta i diagram 2, som visar två ämnen som utvecklades helt olikartat. Det ämnesområde som i SAB definierades som ”Konst, musik och teater” hade en jämn kurva med en marginell ökning, men inte heller någon minskning när utgivningen generellt sjönk. Det var till och med ett av de få områden som hade viss tillväxt under de senare åren av 1970-talet.

Ett andra exempel, språkvetenskaper, var det enskilda humanistiska ämne som ökade allra mest i antalet utgivna titlar. Språkvetenskaper kom därmed att utgöra en allt större del av den humanistiska utgivningen. Under ämnesområdets storhetstid på 1960-talet utgjorde språkvetenskap nästan hälften av den totala humanistiska fackboksutgivningen, vilket är anmärkningsvärt. I gengäld drabbades ämnesområdet av en tydlig utgivningsminskning under 1970-talet, då utgivningen krympte till siffror lägre än före 1953. När det gäller språkvetenskapernas utveckling hade sannolikt utgivningen av lingvisten Noam Chomsky i Sverige – *De intellektuellas ansvar* (svenskt urval 1967) och *Människan och språket* (orig. 1968, på svenska 1969) – avsevärd betydelse. Chomsky fick stort genomslag i debatten och

- **NOAM CHOMSKYS** *Människan och språket* (1968) som publicerades på svenska 1969 är ett exempel på en titel som fick brett genomslag utanför kretsen av ämnesintresserade lingvister.

- **EN TYPISK POKETANTOLOGI** var *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet* (red. Karin Westman Berg, 1968) på Prisma. Trots sin litteraturvetenskapliga karaktär lästes den även utanför akademien.

- **INGE OCH STEN HEGELER** var danska psykologer som blev kända i Sverige genom frågespalten "Inge & Sten" i *Expressen*. Lexikonet *Kärlekens ABZ* (1961) kom i flera utgåvor under 1960-talet.

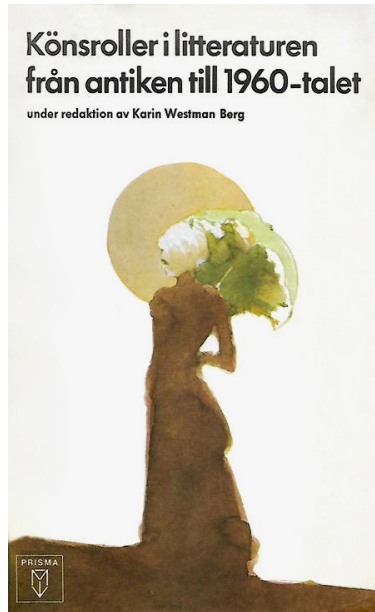
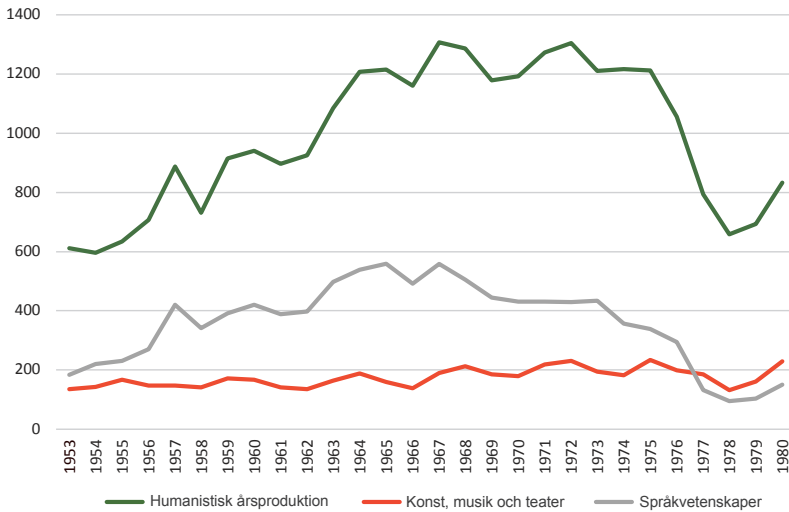

Diagram 2. Humanistisk fackboksutgivning 1953–1980

Källor: *Statistisk årsbok för Sverige* 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1976 samt 1981.

med honom blev språk en del av politisk samtida medvetenhet, vilket i sin tur genererade utgivning av relaterade titlar.

Språkvetenskaper och konst, musik och teater visar att den humanistiska utgivningen knappast hade någon enhetlig utveckling. Skillnaderna mellan olika ämnesområden var stor och tabell 4 visar den relativa andelen av olika ämnen inom humaniora. Även i denna tabell blir det påtagligt hur dominant språkvetenskaper var som utgivningsområde under en period för att därefter förlora sin position. I övrigt var skillnaderna små och ett enskilt årtal kan påverka statistiken.

Tabellen visar en ökad utgivning av filosofi (som efterhand även kom att inkludera allt fler böcker inom psykologi). En del av skillnaderna mellan ämnena i tabell 4 kan förklaras med att uppställningen är komparativ. Även om humaniora som ämnesområde hade svårt att hänga med i den generella utgivningsökningen ökade antalet titlar, men inte inom alla ämnen – som nämnts ovan minskade till exempel språkvetenskaper medan

filosofi ökade. Mest bekymmersamt var att de flesta humanistiska ämnen minskade i jämförelse med andra discipliner. Den starka position som humaniora hade haft i bokutgivningen före 1960-talet försvagades.

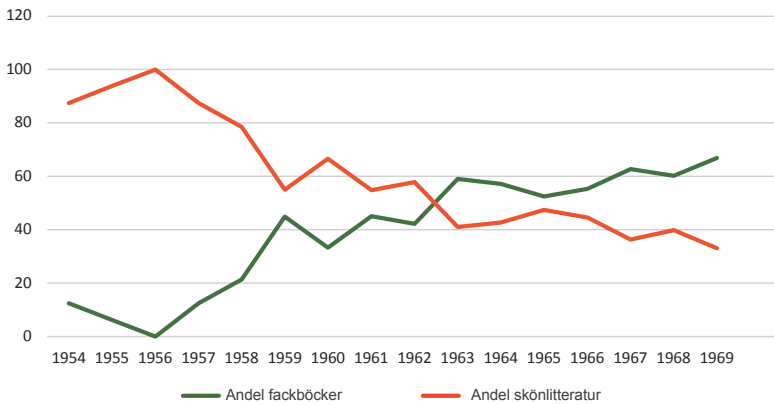
Politik och pocket

Tabell 4. Humanistisk utgivning, utgivningsområdenas andel 1960, 1970 och 1980

	Bok- och biblio- teksväsende	Filosofi	Språk	Litteratur- vetenskap	Konst, musik, teater	Arkeologi	Historia
1960	9%	5%	47%	8%	18%	2%	14%
1970	8%	10%	36%	8%	15%	3%	19%
1980	10%	11%	18%	14%	28%	4%	15%

En faktor som påverkade utgivningen var alltså att alltfler förlag startades. Flera av dessa gav ut fackböcker med ideologisk inriktning, exempelvis Cavefors, Coeckelberghs och Gidlunds. Små förlag med mer eller mindre uttalade ideal fanns sedan tidigare och flera av dessa ökade sin utgivning och fick större genomslag, samtidigt som ytterligare andra startades. Det publicerades också liknande böcker inom ramen för de etablerade större förlagen. Det fanns många typer och storlekar av förlag inriktade på fackböcker, men också bredare allmänutgivare som även inkluderade fackböcker. Det gjorde att marknaden inte var särskilt koncentrerad. En jämförelse mellan olika utgivningsområden 1976 visade att läromedelsutgivningen var extremt koncentrerad till några få förlag – åtta förlag stod för 81 procent av utgivningen. När det gällde fackboksutgivningen var motsvarande siffra 47 procent.²⁰ Periodens fackboksutgivare var av blandad och mångsidig karaktär. Flera av de nya förlagen drevs av en tro på att de skulle få en annan frihet genom att vara små, oberoende och alternativa än om de ingick i den etablerade bokbranschen. Det blev också lättare att vara ett litet oberoende förlag eftersom det år 1975 infördes ett nytt litteraturstöd som riktade sig till den utgivning som definierades vara av hög kvalitet. Stödet var initialt generöst och gav möjlighet för nya förlag att

Diagram 3. Kvalitetspocketutgivning 1954–1969

Källa: *En bok om böcker* 1972, s. 322.

både starta och överleva.²¹ Även om många förlag tryckte på sitt oberoende från andra förlag och från vad som uppfattades som en alltför kommersiell marknad var de samtidigt beroende av statligt stöd och spridning genom traditionella kanaler.

Flera nya mindre förlag men även väletablerade stora sådana använde pocketboksformatet för en blandad utgivning av klassiker, originalutgivning och populära backlisttitlar. Den svenska pocketutgivningen i dess moderna form brukar dateras till 1957 med Aldusserien på Bonniers.²² Till att börja med var det främst skönlitteratur som publicerades, men redan i början av 1960-talet blev andelen facklitteratur större än skönlitteraturen (se diagram 3).

Pocket publicerades från 1950-talet i Sverige i olika serier och ofta under olika förlagsnamn eller imprint.²³ I Litteraturutredningen från 1972 skilde skribenterna kvalitetspocket från det som kallades massmarknadspocket, en skillnad som definierades av vilket förlag det rörde sig om och kvaliteten på innehållet, men även av hur distributionskedjan såg ut. Det nya sättet att trycka och binda böcker fick stort genomslag på marknaden genom det låga priset och en bred utgivning. Därtill kom en omfattande spridning till å ena sidan en etablerad kultursfär som recenserade och diskuterade litte-

raturen på kultursidor och i andra medier som radio och tv, å andra sidan till nya grupper av läsare. Fackböcker hade redan tidigare varit billigare än skönlitteratur, men billigboken pocket gjorde dem än mer lättillgängliga.

1960- och 1970-talen har för fackboksutgivningens del beskrivits som en tid av pocketböcker och debattböcker. Per I. Gedin som var förläggare på Wahlström & Widstrand och har skrivit flera bokbranschkommenterande debattinlägg och böcker hävdade exempelvis 1966 att "[d]en stora kulturinsatsen gör pocketboken dock trots allt inte genom utgivningen av högststående skönlitteratur, utan genom den stora populärvetenskapliga utgivningen".²⁴ Gedin exemplifierade med storsäljande populärvetenskapliga pockettitlar som sålt bäst på pocketförlaget Prisma på 1960-talet: relationspsykologerna Jerome och Julia Rainers *Lyckliga tillsammans* (1961), *Aldus världsatlas* (i pocketformat) samt Erik Westerlinds och Rune Beckmans *Sveriges ekonomi* (i pocket 1962).²⁵ För Gedin var det kombinationen av lågt pris och bredare distributionsnätverk som lade grunden till den kommersiella framgången och i förlängningen att pocketboken fick genomslag och betydelse under 1960-talet.²⁶

Även på stora etablerade förlag som Norstedts väcktes ett helt nytt intresse för samhällsdebatt och politiska frågor i bokutgivningen.²⁷ En av de mest inflytelserika fackböckerna i tiden – Göran Palms *Indoktrineringen i Sverige* (1968), publicerad direkt som pocket i Norstedts PAN-serie – är ett konkret exempel på hur utgivningen såg ut. Politisk, debatterande och med starka åsikter om samhälle, ekonomi och utbildningssystem samt utgiven i pocketformat med lågt pris blev Palms bok snabbt spridd, såld i närmare 50 000 exemplar och inom ett år utgiven i en femte upplaga. Den fick även ett stort genomslag i dagspress.²⁸ Att alla fackböcker inte var pocketutgiven debattlitteratur säger sig självt, men både pocketformatet och samhällsdebatt var nya uppmärksammade kategorier och tillsammans gjorde de avtryck i samtal, i nyheter rapportering, på kultursidor och på bokmarknaden. På så sätt har de kommit att symbolisera tidens bokbransch, vilket delvis skymt bredden i utgivningen och framför allt alla andra förändringar som inte passat in i beskrivningen. Samtidigt är det rimligt att erkänna den betydelse som många fackböcker i pocketformat fick för debatten, för enskilda frågor men även för utvecklingen av nya genrer som rapportboken och dokumentärromanen i Sverige – exempelvis Jan Myrdal, *Rapport*

från kinesisk by (1967), P.O. Enquist, *Legionärerna* och Maja Ekelöf, *Rapport från en skurhink* (1970).²⁹

Den politiska och debatterande tonen fanns i utgivningen som kom från både stora och små förlag. Även om flera av de mindre förlagen var omtalade och fick betydelse för en breddad utgivning var det de stora förlagen som gav ut större delen av fackpocketböckerna (se tabell 5). Att Bonniers och Norstedts var så pass dominerande i pocketutgivningen (här görs förvisso ett punktnedslag ett enskilt år men det speglar ganska väl utgivningen under perioden) säger också något om att debatt och politik var väl inlemmade i en etablerad bokbransch som många kritiserade för att vara alltför kommersiell. Till exempel gav det Bonnierägda pocketförlaget ut serien Aldus Aktuellt med ett åttiotal titlar 1960–1973 med samhällsinriktning och som hade en tydlig målgrupp bland vänsterintellektuella.³⁰

Tabell 5. De största pocketförlagen 1969

Förlag	Antal titlar
Bonniers/Aldus	198
PAN/Norstedts	87
Prisma	82
W&W	63
Rabén & Sjögren	49
Cavefors	45
N&K	22

Källa: *En bok om böcker* 1972, s. 336.

Översikten över utgivande förlag säger inget om bredd, betydelse eller spridning av enskilda titlar. Det fanns viktiga serier som inte ens kom med i bokstatistiken, exempelvis en omfattande utgivning av *Pockettidningen R* (1970–), vilken distribuerades och såldes som tidning men också fanns tillgänglig på bibliotek och i bokhandel som bok.

I sin studie av Cavefors förlag noterar Ragni Svensson att förlagets fackboksutgivning under 1960- och 1970-talen var en stark och viktig del som till största del utgjordes av originalpocket under namnet BOC inom ämnen som statsvetenskap, konstvetenskap, filosofi och politik.³¹ Cavefors var

ett tecken i tiden på att förlagsverksamhet inte längre hade samma karaktär som tidigare – pocketutgiven samhällsdebatt blev den nya trenden. De politiskt inriktade förlag som Svensson diskuterar jämte Cavefors – Gidlunds förlag (1968–) samt René Coeckelberghs två förlag, Partisanförlaget (1969–) och Coeckelberghs (1972–) – utgjorde en viktig gruppering, men de var också ett exempel på ökningen i antalet förlag.³² Detta innebar inte att de stora förlagen inte var en del av den nya pocketbokstrenden. Exempelvis var PAN-utgivningen en serie på Norstedts som under 1968–1971 hade allra flest titlar, därav främst fackböcker.³³ Albert Bonniers förlag var dock den största utgivaren och hade en markant topp i sin fackboksutgivning 1968–1972.³⁴

Ur humanistisk synvinkel är det noterbart att fackpocketen på 1960-talet främst bestod av titlar inom humaniora och samhällsvetenskap (se tabell 6). En specialstudie av utgivningen på Bonniers inom Aldusserien 1957–1966 har visat att nästan hälften av utgivningen bestod av humanioratitlar, men efter 1968 dominerade i stället samhällsvetenskaperna.³⁵ Sammantaget kom de debatterande pocketböckerna att likna journalistik och bokens uppgift blev alltmer politisk. Med detta följde en synnerligen kort livslängd, vilket efterhand under 1970-talet blev problematiskt för försäljning och distribution som byggde på längre hållbarhet. De problem som uppstod på flera större förlag kring 1970 och som brukar kallas förlagskrisen berodde bland annat på en ganska naiv tilltro till snabb produktion av billiga fackböcker i pocketformat, men även på en generell överutgivning av böcker kombinerad med bristande ekonomisk kontroll.³⁶

I sin samtid ansågs pocketboken vara en viktig del av kultur- och samhällsdebatten och i Litteraturutredningen 1972 skrev Lars Furuland att den nya boken ”har gjort det möjligt att föra den aktuella debatten på ett nytt och effektivare sätt”.³⁷ Fackpocketen var en nyhet men frågan var om den verkligen var effektiv och i sådana fall hur. Vidare menade utredaren att en pocketbok i bästa fall kunde ”initiera en allmän diskussion i en förbisedd fråga” som i sin tur kunde generera ytterligare uppmärksamhet i dagstidningar, radio och tv.³⁸ Andra har tillskrivit pocketboken än större betydelse som politiskt kraftverktyg; historikern Kjell Östberg skriver exempelvis att pocketboken ”blev en av vänsterradikaliseringens viktigaste idéspridare”.³⁹ Fullt så enkelt var det inte utan pocketutgivningen bestod

Tabell 6. Fackpocketutgivning 1960–1969, största ämnesområden

Ämne	Antal titlar	Andel i procent
Samhälls- och rättsvetenskap	400	16,8
Historia	330	13,9
Ekonomi och näringsväsen	212	8,9
Filosofi och psykologi	186	7,8
Naturvetenskap	155	6,5

Källa: *En bok om böcker* 1972, s. 327.

både av debattböcker för politisk vänster, kunskap för en bred medelklass och helt andra typer av verk. De prisbilliga fackböckerna fick också genomslag på universiteten; Johan Svedjedal menar att det fanns en symbios ”mellan pocketboken och den högre utbildningen”.⁴⁰ Pocketböcker blev ofta kurslitteratur men lästes och diskuterades också allmänt i studentkretsar. Att utgivningen främst var humanistisk och samhällsvetenskaplig betydde i sin tur inte att dessa fält var medialt mest uppmärksammade. Bokhistorisk forskning har nyligen visat att recensionerna under 1950- och 1960-talen gärna behandlade naturvetenskapliga titlar och att populärvetenskap av många recensenter definierades som lättillgänglig naturvetenskap.⁴¹

Den omfattande utgivningen av fackböcker under åren 1967–1975 kan i hög grad tillskrivas ökningen av pocketformatet. Redan 1972 oroade sig utredarna i *En bok om böcker* för överutgivning.⁴² Utgivningen ökade kontinuerligt från 1950 ända fram till 1976 och i segmentet pocketutgiven fackbok blev marknaden snabbt mättad, vilket drev upp priserna på pocketböcker. Det ledde till en negativ spiral där billigboken pocket blev allt dyrare, upplagorna mindre och försäljningen per titel sjönk. Till slut blev det allt svårare att kunna räkna hem pocketböcker ekonomiskt, vilket fick många förlag att snabbt minska antalet titlar. På kort tid sjönk utgivningen av pocketböcker drastiskt.⁴³

Kommersiella aktörer och kunskap i bok

Fackböckerna blev motorn på bokmarknaden 1950–1980, vad avser både utgivningstakt och den betydelse enskilda titlar och debattämnen fick i pocketform. Det var fackboksutgivning i bred bemärkelse som växte – en blandning av kokböcker, medicinska titlar, tekniska nyheter och även humaniora – och inte bara pocketutgiven samhällskritik. ”Välfärdsstaten behövde böcker”, skrev jag i en översiktsartikel över den svenska förlagsmarknadens utveckling och menade att utgivningen drevs på av framväxten av olika samhällsbärande institutioner, högre utbildning, skolväsende och stat och kommun i allmänhet under 1950- och 1960-talen.⁴⁴ Den ökade fackboksutgivningen kan tydligt kopplas till välfärdsstatens behov av kunskap, vetenskap och utbildning.⁴⁵ Denna undersökning av fackböcker har dock fått mig att revidera min tidigare syn. Att fackboksutgivningen växte stämmer, men det var en utgivning som hade betydligt större bredd och blandning än vad som brukar framhållas.

Redan under tidigt 1950-tal hade Sverige en bokproduktion som var betydligt mer omfattande än många andra länders. En internationell jämförelse av bokproduktionen i världen under 1950-talet placerade Sverige på en femteplats per capita.⁴⁶ En hög kulturproduktion som är mätbar brukar också föras fram som en del av framgångarna i välfärdssamhället. Den fortsatt raska ökningen i utgivningen kan förklaras av flera av ovan nämnda faktorer, främst utbildning, ekonomi och demografi, men till dessa bör också läggas kommersiella aspekter av bokutgivning. Det blev helt enkelt lönsamt att ge ut fackböcker, vare sig det var en politisk originalpocket, en medicinsk forskningsrapport eller en kokbok i många upplagor. Dessutom visade de flesta samtida kalkyler att fackboksutgivning var ekonomiskt säkrare än att ge ut skönlitteratur.⁴⁷ Utgivningen ökade och alltfler förlag och förläggare intresserade sig för fackböcker. Ur kommersiell synvinkel var det också det mest framgångsrika segmentet. Men förläggare som Gertrud och Krister Gidlund, René Coeckelbergh och Bo Cavefors skulle nog inte skriva under på en sådan beskrivning, utan för dem var andra drivkrafter viktiga – främst politiska och kulturella. Krister Gidlund beskriver det egna förlaget som ”ett alternativ till storförlagsväldet”.⁴⁸ Hans förklaring till de små förlagens framgångar var ekonomisk –

de stora förlagen hade mycket större omkostnader, men på små förlag kunde smalare utgivning som sålde mindre ändå bli utgiven. Därför var det bland alternativa utgivare som kvalificerad litteratur, filosofi och essäistik kom att publiceras.⁴⁹ Under 1960- och 1970-talen ställdes de politiska och de kommersiella sidorna av branschen i motsatsställning samtidigt som de drog nytta av varandra. Det blev alltmer lönsamt att publicera fackböcker, både för det lilla ideologiska förlaget och för ett större väletablerat sådant.

Pocketutgivningen var både nytänkande till sitt innehåll och ny till sitt format. Tack vare snabb och prisbillig produktion var det böcker som nådde många och fick stor betydelse för samtida debatt under åren 1965–1975, den period som kallas ”strömkantringens år”. Att forskningen främst intresserat sig för samhällsvetenskaplig och humanistisk debatt beror bland annat på den betydelse utgivningen fick i sin samtid men också på att det varit ideologiskt och idémässigt det mest intressanta området. Men det var titlar som inte utgjorde någon större andel av utgivningen. Den största delen av fackboksutgivningen formades av kunskapsbehov för välfärdsstat (utbildning, organisationer, stat och kommuner), kommersiella aktörer (illustrerade faktaböcker, kokboksserier och enskilda titlar som *Guinness rekordbok*, på svenska från 1968) och böcker inom växande kunskapsområden (medicin, teknik, psykologi, ekonomi och olika samhällsvetenskapliga fält). De tre områdena kan också kopplas till olika målgrupper vilkas intressen kunde variera från debattbok till kokbok. Utbildningsväsendet behövde billiga pocketböcker som kursböcker, forskningspublikationer och akademiska forskningsböcker. Civilsamhället och det organiserade samhället behövde lika väl böcker baserade på ny kunskap, vare sig de riktade sig till stat och kommun eller till organisationer och föreningar i liten skala.

Gränserna mellan enskildas läsning och det som lästes på universitet, på arbetsplatser eller inom myndigheter var inte särskilt skarpa. Böcker var visserligen en del av ett större mediesamhälle med dagstidningar, radio, tv och film, men bokbranschen hade ett separat system för produktion, distribution och försäljning. Efter 1970 års avreglering av bokmarknaden i Sverige kunde böcker säljas utanför fysisk bokhandel i högre utsträckning och blev efterhand alltmer integrerade i andra mediala system och kanaler.

Det ledde också till att olika segment av bokbranschen fick separata försäljningskanaler där allmänhetens bakköp skedde främst genom bokhandel och bokklubbar. Andra typer av böcker som skolböcker började 1972 säljas direkt från förlag till kommuner och skolor. Kursböcker för universitet och högskola fick egna försäljningssystem. Pocketböcker och andra typer av prisbilliga böcker, exempelvis En bok för alla från 1976, såldes i kiosker, dagligvaruhandel och varuhus. Den splittrade bokmarknaden gynnade inte fackboks-försäljningen som riktade sig till allmänheten. Den allmänna plattform som de fysiska bokhandlarna hade utgjort före 1970 upplöstes till förmån för enskilda grupperingar (studenter på universitetsorter, vänsterns bokcaféer, studiecirkel och så vidare), det mest kommersiellt gångbara (bokhandlar, bokklubbar, varuhus) och lågprisformat (pocket via olika typer av kiosker).

Utgivningen av fackböcker var en del av den förändring som satte fokus på bildning och utbildning (bland annat genom grundskolans införande från 1962 och den snabba expansionen av högre utbildning under 1960-talet). Sett till hela bokbranschen var inriktningen på fackböcker stark. Ett nedslag i 1970 års förlagsmatrikel visar exempelvis att av de 22 största förlagen hade 14 en huvudsaklig eller stark fackboksutgivning.⁵⁰ Lite förenklat fanns det i sammanhanget tre typer av förlag – de som var läromedelsutgivare med en fackboksutgivning (till exempel Gleerups, Liber och Skolförlaget Gävle), de som var allmänförlag där även fackböcker ingick (till exempel Bonniers, Norstedts och Tiden) samt förlag som främst var fackboksutgivare (till exempel Ica bokförlag, Allhems och Biblioteksförlaget). De renodlade fackboks-förlagen har sedan dess lagts ned eller köpts upp av andra förlag, läromedelsförlagen har renodlat sin verksamhet och det är i stället främst inom allmänförlagen som en bredare fackboksutgivning har utvecklats. Den humanistiska fackboksutgivningen hade under perioden främst sin plats på de allmänutgivande förlagen vilket påverkade deras möjligheter. Det har varit begränsat hur många titlar som allmänutgivande förlag har kunnat ge ut.

Att humaniora tydligt förlorade mark i bokutgivningen har flera förklaringar. En sådan är den allmänna utvecklingen och inriktningen inom högre utbildning och forskning mot ”nyttiga” och konkret samhällsbyggande ämnen som naturvetenskap, teknik och medicin men även i viss

mån ekonomi och samhällsvetenskap. Hampus Östh Gustafsson har övertygande visat hur humaniora uppfattades som ett problem och inte en drivkraft i det moderna samhället. Överskottet av humanistiska studenter och forskare skulle ersättas med nyttigare kunskaper.⁵¹ Det är inte svårt att se hur humanistisk bokproduktion fick problem med färre studenter och nedvärderad betydelse, och konsekvenserna är uppenbara i de utgivnings-siffror som har analyserats.

I undersökningen har kunskapshistoriskt centrala frågor kring spridningskanaler, infrastruktur och olika aktörers inflytande och makt behandlats.⁵² Bokmarknaden utgör en central nod för kunskap och denna styrs av materiella villkor (till exempel tryckmöjligheter, förlag, försäljningssystem), politik (till exempel avreglering, stödsystem, inköspolitik) samt kulturbärande och intellektuellt klimat (till exempel vänsterns betydelse, höjda bildningsnivåer, växande vetenskapsområden). De aktörer som hade inflytande på utgivningens utbud var allt från författare och översättare till förläggare, ideologiska organisationer och grupper, men även bokköpare och läsare. Bokhistorikern Robert Darnton hävdar i en inflytelserik modell över bokmarknaden som han benämner ”det kommunikativa kretsloppet” att samtidigt som branschen är uppbyggd av olika aktörer (författare, förlag, tryckerier, distributörer, bokhandlare och läsare) påverkas dessa i varje led av tre typer av inflytande: politiskt, ekonomiskt/socialt och intellektuellt.⁵³ Undersökningen gör det nästan övertydligt hur bokutgivningen 1950–1980 styrdes av inflytande från politiska och intellektuella krafter men också av socioekonomiska och demografiska förändringar i det svenska samhället.

Bokutgivningens omfattning säger inget om humanioras plats i det offentliga samtalet, men den är en indikation på vilka ämnen som har betydelse för författare, förlag och bokspridare som bibliotek, dagspress och utbildningsenheter. Ämnesområden med ökad bokutgivning har också fått en ökad betydelse i samhället, vare sig skälen är praktiska, såsom behov inom utbildning, eller kommersiella, såsom en större marknad. Att den humanistiska bokutgivningen inte ökade på samma sätt som andra ämnen – och då främst medicin och samhällsvetenskaper men även teknik och naturvetenskap – är ett tecken på att humanioras ställning och status försvagades. För den som läser kultursidor i dagspress från perioden kan

det tyckas som om humaniora höll ställningarna. Att litteraturvetenskap, historia och filosofi hade en central plats på kultursidorna är inte heller särskilt överraskande med tanke på de starka kopplingar som funnits mellan akademi och kritik. Det som förändrades var undervegetationen, eller kanske bör den kallas grundstommen – bokproduktionen – för kunskaps-cirkulation. Den självklara centrala plats som humaniora länge hade haft inom fackboksutgivningen försvagades och ersattes av andra, ekonomiskt betydligt starkare ämnen, som ansågs vara nyttiga för ett kunskapssamhälle.

Noter

1. Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Göteborg: Daidalos, 2020), s. 368–370.

2. Se särskilt *En bok om böcker: Litteraturutredningens branschstudier*, SOU 1972:80, som fått stort genomslag i synen på pocketen och samhällsdebatten.

3. *Statistisk årsbok 1975*, *Statistisk årsbok 1978*, *Statistisk årsbok 1981* samt *En bok om böcker 1972*, s. 201–212.

4. Åsa Warnqvist, ”Hur många böcker publiceras och säljs i Sverige? Statistikproblemet”, i Johan Svedjedal (red.), *Böckernas tid: Svenska Förläggareföreningen och svensk bokmarknad sedan 1943* (Stockholm: Svenska Förläggareföreningen, 2018). Exempel på studier som visar på luckor och som tagit fram mer utförliga bibliografier är Åsa Warnqvist, *Poesifloden: Utgivningen av diktsamlingar i Sverige 1976–1995*, diss. (Uppsala: Uppsala universitet, 2007); Jerry Määttä, *Science fiction i Sverige 1950–1968: En bibliografi, Litteratur och samhälle*, 38:2 (2008); Christina Tellgren, *På barnens bokmarknad: Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 1966–1975* (Stockholm: Bonniers juniorförlag, 1982).

5. Ann Steiner, ”The Modern Swedish Book Business, 1800–2000”, i *Oxford Research Encyclopedia of Literature* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

6. *Den svenska bokmarknaden år 1961*, SPK 1963:1, s. 12 samt Gunnel Furuland, ”Biljigbokens förändringar 1940–2017 från folkböcker till pocketserier: Definitioner, förlagskulturer och spridningsvägar”, i Johan Svedjedal (red.), *Böckernas tid: Svenska Förläggareföreningen och svensk bokmarknad sedan 1943* (Stockholm: Svenska Förläggareföreningen, 2018).

7. Ann Steiner, *I litteraturens mittfåra: Månadens bok och svensk bokmarknad under 1970-talet* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2006).

8. Johan Svedjedal, ”Från A-bokhandel till e-böcker”, i Johan Svedjedal (red.), *Böckernas tid: Svenska Förläggareföreningen och svensk bokmarknad sedan 1943* (Stockholm: Svenska Förläggareföreningen, 2018).

9. Ann Steiner, ”Kommersiell folkbildning: Bonniers folkbibliotek och billiga böcker under efterkrigstiden”, i Kristina Lundblad, Eva Nylander & Thomas Rydén (red.), *Bokhistorier: Studier tillägnade Per S. Ridderstad* (Stockholm: Signum, 2007).

10. *En bok om böcker* 1972, s. 212–214.

11. En i perioden betydelsefull debatt inleddes med Gunila Ambjörnsson & Margareta Strömstedt (red.), *Läsning för barn* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1971) och utvecklingen finns belyst i Lena Kåreland, *Inga gåbortsföremål: Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 70-talens Sverige* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2009).

12. Ann Steiner, ”The Book Trade Expansion: Books and Publishers in Sweden, 1945–1970”, *Scandinavica*, 51:2 (2012), s. 32–35.

13. *En bok om böcker* 1972, s. 212.

14. *En bok om böcker* 1972, s. 213.

15. Ann Steiner, ”En (o)lönsam affär: Förlag och bokutgivare”, i Johan Svedjedal (red.), *Böckernas tid: Svenska Förläggareföreningen och svensk bokmarknad sedan 1943* (Stockholm: Svenska Förläggareföreningen, 2018), s. 170–172.

16. *Högre utbildning och forskning i Sverige 1945–2005: En översikt*, Rapport 2006:3 (Stockholm: Högskoleverket, 2006), s. 16.

17. Östh Gustafsson 2020, s. 188–191.

18. Östh Gustafsson 2020, s. 334.

19. Bo Peterson, *PAN på Riddarholmen: Norstedts 1910–1973* (Stockholm: Norstedt, 1998), s. 281.

20. *Bokförlagen: En jämförelse mellan 1970 och 1976*, SPK 1979:3, s. 53.

21. Erik Peurell, ”Litteraturstödets tillkomst och effekter ur Svenska Förläggareföreningens perspektiv”, i Johan Svedjedal (red.), *Böckernas tid: Svenska Förläggareföreningen och svensk bokmarknad sedan 1943* (Stockholm: Svenska Förläggareföreningen, 2018), s. 524–527.

22. Johan Östling, Anton Jansson & Ragni Svensson Stringberg, *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2022), s. 85.

23. Furuland 2018 samt Gedin 1966.

24. Per I. Gedin, *Den nya boken: En presentation och analys av pocketboken* (Stockholm: Prisma, 1966), s. 11.

25. Gedin 1966, s. 56.

26. Gedin 1966, s. 12.

27. Peterson 1998, s. 284.

28. Peterson 1998, s. 288.

29. För en utförlig diskussion kring rapportböcker i Sverige 1960–1980 se Annika Olsson, *Att ge den andra sidan röst* (Uppsala: Uppsala universitet, 2002).

30. Ragni Svensson, ”Pocketboken gjorde kunskap till en modern konsumtionsvara”, *Respons*, 2 (2020).

31. Ragni Svensson, *Cavefors: Förlagsprofil och mediala mytbilder i det svenska litteratursamhället 1959–1982* (Lund: ellerström, 2018), s. 105.
32. Svensson 2018, s. 114–115.
33. Peterson 1998, s. 282.
34. Mats Larsson, *Bonniers – en mediefamilj: Förlag, konglomerat och mediekoncern 1953–1990* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2001), s. 156.
35. Östling, Jansson & Svensson Stringberg 2022, s. 110.
36. Per I. Gedin, *Litteraturen i verkligheten: Om bokmarknadens historia och framtid*, 2:a uppl. (Stockholm: Rabén Prisma 1997), s. 112.
37. *En bok om böcker* 1972, s. 331.
38. *En bok om böcker* 1972, s. 331.
39. Kjell Östberg, 1968. *När allting var i rörelse: Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna* (Stockholm: Prisma, 2002), s. 85.
40. Svedjedal 2018, s. 77.
41. Östling, Jansson & Svensson Stringberg 2022, s. 102.
42. *En bok om böcker* 1972, s. 331.
43. Gedin 1997, s. 112–117; *Boken. Litteraturutredningens huvudbetänkande*, SOU 1974:5, s. 108.
44. Steiner 2018, s. 124.
45. *Boken* 1974, s. 123.
46. R.E. Barker, *Books for All: A Study of International Book Trade* (Paris: Unesco, 1956), s. 21.
47. *Boken* 1974, s. 124.
48. Krister Gidlund, ”Arbetsplatsen”, i Gertrud och Krister Gidlund, *Ett litet bokförlag: Grundat 1968* (Hedemora: Gidlund 2002), s. 31.
49. Gidlund 2002, s. 95.
50. *Svenska Bokförläggareföreningen, matrikel* (Stockholm: Svenska Bokförläggareföreningen, 1970).
51. Östh Gustafsson 2020, s. 186–187.
52. Johan Östling, David Larsson & Anna Nilsson Hammar, ”Introduction: Developing the History of Knowledge”, i Johan Östling, David Larsson & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press, 2020), s. 16.
53. Robert Darnton, ”What is the History of Books?”, *Daedalus*, 111:3 (1982), s. 65–83.